

BOLA PSIXOLOGIYASI ERTA YOSHDAGI RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI

Abduxalilova Gavharoy Xurshidbek qizi

*Nizomiy nomidagi O'zbekiston milliy pedagogika universiteti 1-kurs surdopedagogika
yo'nalishi talabasi*

Xalmuratova Dilorom

Ilmiy rahbar:

Annotatsiya: Ushbu maqolada bola psixologiyasining erta yoshdan boshlab rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlari va uning shakllanish bosqichlari haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Psixologiya, bolaning rivojlanishi, erta rivojlanish, bolalar psixologiyasi, nutq rivoji, tafakkur, xotira, diqqat, ota-ona roli, tarbiya.

KIRISH

Inson shaxsining shakllanishi va rivojlanishi eng avvalo bolalik davridan boshlanadi. Psixologiya fanida olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bolaning ilk yillari uning kelajakdagi bilim olish qobiliyati, emotsional barqarorligi va ijtimoiy hayotga moslashuvchanligi uchun hal qiluvchi bosqich hisoblanadi. Ayniqsa, 0–6 yosh oralig'ida bolaning psixik rivojlanishida eng sezilarli o'zgarishlar yuz beradigan davr bo'lib, unda nutq, tafakkur, diqqat, xotira va ijodiy tasavvur kabi asosiy psixologik jarayonlar shakllanadi. Erta rivojlanish davri nafaqat bolaning individual xususiyatlarini ochib berish, balki uning kelajakdagi ijtimoiy mavqei va ta'limdagi muvaffaqiyati uchun ham mustahkam poydevor yaratadi. Shu davrda ota ona mehr-muhabbati, to'g'ri tarbiya, psixologik qo'llab-quvvatlash va pedagogik yondashuvlar bolaning rivojlanishida hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Erta rivojlanish davrining psixologik ahamiyati: Psixologlar ta'kidlashlaricha, bolaning hayotining ilk yillari uning shaxsiyati shakllanishida poydevor vazifasini bajaradi. Aynan shu davrda bolaning miyasida neyron aloqalar tez sur'atda shakllanadi, natijada nutq, tafakkur, xotira va ijodiy qobiliyatlar rivojlanadi. Bu davrda bola atrof-muhitni faol o'rganishga intiladi, har bir yangi taassurot esa uning ruhiy rivojlanishida muhim o'rin egallaydi. Nutq va tafakkurning shakllanishi: Erta yoshdagi rivojlanish jarayonida nutqning o'zlashtirilishi markaziy o'rin tutadi. Bola ona tili orqali nafaqat muloqot qilishni, balki dunyoni tushunishni ham o'rganadi. Nutqning rivojlanishi tafakkur, xotira va ijtimoiy ko'nikmalarni mustahkamlaydi. Shu bois ota-onalar bolalar bilan ko'proq suhbatlashishi, kitob o'qib berishi va nutqiy muhit yaratishi muhimdir. Ota-onaning roli: Bolaning erta rivojlanishida ota-onaning o'рни beqiyosdir. Mehr muhabbat, e'tibor va to'g'ri tarbiya bolada o'ziga ishonchni, ijobiy dunyoqarashni shakllantiradi. Ota-onaning hissiy qo'llab-quvvatlashi bolaning kelajakdagi ijtimoiy faolligi va ruhiy barqarorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Oila muhitida bola o'zini xavfsiz his qilsa, u erkin fikrlaydi va yangi narsalarni o'rganishga ishtiyoqi kuchayadi. Pedagogik va psixologik yondashuvlarning ahamiyati: Erta rivojlanish davrida ta'lim va tarbiya jarayonida qo'llaniladigan metodlar muhim hisoblanadi. Didaktik o'yinlar, interaktiv mashg'ulotlar, san'at va musiqa mashg'ulotlari bolalarda nafaqat bilim, balki emotsional rivojlanishni ham kuchaytiradi. Psixologik yondashuv esa bolaning individual xususiyatlarini

hisobga olgan holda tarbiyaviy va o'quv dasturlarni shakllantirishni talab qiladi. Erta rivojlanishning jamiyat taraqqiyotidagi o'rni: Bolalarning erda rivojlanishi nafaqat individual muvaffaqiyat uchun, balki jamiyat taraqqiyoti uchun ham muhimdir. Chunki erda yoshda bilim va ko'nikmalarni egallagan bolalar kelajakda ijodkor, tashabbuskor va raqobatbardosh shaxs sifatida voyaga yetadilar. Shu sababli ko'plab mamlakatlarda maktabgacha ta'lim tizimini modernizatsiya qilish va erda rivojlanish dasturlarini keng tatbiq etish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylangan.

Bolalar psixologiyasi bolalarda psixik jarayonlar (ma'rifiy, nutqiy, hissiy, irodaviy va hokazo) paydo bo'lishi va rivojlanishini, psixik xususiyatlar qaror topishini, xilma-xil faoliyatning (o'yinlar, o'qish, mehnat) rivojlanishini, bolaning shaxs sifatida shakllanishini o'rganadi. Birinchi holatda birgina psixik jarayonning o'zi bir vaqtda turli yosh guruhlariga taalluqli bo'lgan bolalarda tadqiq qilinadi. Ikkinchi holatda (longitudinal) esa ma'lum bir (alohida tanlab olingan) bolalarning psixik xususiyatlari ko'p yillar davomida tadqiq qilinadi. Bu esa o'z navbatida ular psixikasi rivojlanishining umumiy kechishini kuzatish imkoniyatini beradi. Bolalar psixologiyasida asosan ota-onalarga bolaga unga bo'lgan ishonch, hurmat, qo'llab-quvvatlash, unga bo'lgan e'tiborlarini his qildirish. Mumkin bo'lgan va mumkin bo'lmagan holatlar o'rganiladi. Bolalarning psixologiyasidagi shunday jihat etiborimizni qaratadiki, ular aynan shu davrda o'z qiziqishlari, yetakchi faoliyati bo'lgan syujetli-rolli o'yinlardagi harakatlari bilan birgalikda ijtimoiy dunyoning, avvalo, ota-ona oilasidagi rollarga va o'zaro munosabatlarga e'tiborli bo'lib, aynan ota-onalikka xos qiliqlarni o'zlashtirishga kirishadilar. Bola bunda uning oldida ro'y berayotgan voqea-hodisalarning kuzatuvchisi va ishtirokchisiga aylanib, bu jarayonlar qanchalik dinamik bo'lsa, shunchalik faol va qiziquvchan bo'ladi, ota-ona va bola o'rtasidagi munosabatlarga nisbatan ko'proq, to'laroq va turli-tuman axborotlarni oladi, o'zlashtiradi va fikrlaydi. Bunda "Oila" bola "men"ni shakllantiruvchi muhim sotsium - ijtimoiy muhitga aylanib, o'zining ushbu muhitga aloqadorligini anglash muhim ahamiyat kasb etadi. Bu yerda shuni qayd etib o'tish joizki, ijtimoiy psixologlarning fikricha, oiladagi shaxslararo munosabatlar tuzilmasida ota - ona bola munosabatlari evolyutsion jihatdan nisbatan kechki va mazmunan aniqroq hisoblanadi, chunki ular shakllanib bo'lgan er-xotin munosabatlari asosida vujudga keladi. Biz shunga ishonch hosil qildikki, aynan nikoh juftligidagi er-xotin munosabatlari bolaning ijtimoiy tasavvurlarida bilvosita ifodalangan ota-onalik munosabatlariga nisbatan moslashuvchan va dinamik bo'lib, shu sababli bolaning ota-ona munosabatini aks ettirishi uning shaxsida ifodalangan o'zgarishlarga zamin bo'ladi. Masalan, onalar va otalarda ota-ona munosabatining umumiy ko'rsatkichlari mos kelish darajasi 0 dan 5 gacha bo'lgan bir paytda oilaviy qadriyatlar iyerarxiyasida umumiy ko'rsatkichlarning mos kelmaslik darajasi 1dan 11gacha, ya'ni ota-ona munosabatlarining xuddi shunday ko'rsatkichiga nisbatan 2 baravar katta bo'ladi. Oiladagi ichki munosabatlar va ota-onaning bolaga munosabati ta'siri ostida shakllanuvchi birlamchi o'ziga munosabat, o'zini identifikatsiyalashning barcha ko'rinishlarida va kommunikativ faoliyat sub'yekti sifatida bolaning birlamchi kichik ijtimoiy guruh sifatida oilada o'zini anglashi rivojlanishining hal qiluvchi omili hisoblanadi.

Bola dunyoni, atrofni ota-ona ko'zlari bilan anglaydi. Ota-onaga nima yomon bo'lsa, bola shuni yomon deb hisoblaydi. Ota-ona kimni xush ko'rsa, bola uchun u inson yaxshi

bo'ladi. Bu holat bolani 10-12 yoshiga qadar davom etadi. Undan keyin bola o'zi xulosa qilishga o'rganishni boshlaydi. Shunday ekan, bolaning har bir harakati – bu ko'zgudagi sizning aksingiz. Ilk bolalik davridagi bolalarda barcha psixik jarayonlar ma'lum darajada rivojlanar ekan, bu umuman ular ongining rivojlanishiga zamin yaratadi. Tili chiqib, idrok va tafakkuri anchagina o'sgan bola tevarakatrodagi har turli narsalarga ongli munosabatda bo'la boshlaydi. Bola o'zining turli ehtiyojlarini anglab, o'zining shaxsini shakllantira boshlaydi. Mashxur fiziolog I.M. Sechenovning tili bilan aytganda, bola ana shu davrdan boshlab, o'z sezgilarini tevarak atrofdagi narsalardan ajratib, o'z-o'zini anglay boshlaydi. Bu yoshdagi bolalarning so'z boyligida o'z shaxsini bildiruvchi cmenw degan olmosh tez-tez uchrab turadigan bo'ladi. Ana shu tariqa bola juda elementar tarzda bo'lsa ham o'zini shaxs sifatida anglay boshlaydi. Binobarin, ana shu davrdan boshlab ilk bolalik davridagi bolalarning shaxsiy(individual) xususiyatlari kamol topa boshlaydi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, bolalar psixologiyasida erta rivojlanish davri – shaxs shakllanishining eng muhim bosqichidir. Ilk yillarda bola dunyoni idrok etadi, nutq, tafakkur, xotira va ijodiy tasavvur kabi asosiy psixik jarayonlar shakllanadi. Shu davrda berilgan tarbiya, mehr-muhabbat va psixologik qo'llab-quvvatlash bolaning kelajakdagi muvaffaqiyati uchun poydevor bo'lib xizmat qiladi. Erta rivojlanishni e'tiborsiz qoldirish esa bola shaxsiyatida ayrim cheklanishlar, ta'limdagi qiyinchiliklar va ijtimoiy moslashuvda muammolarni keltirib chiqarishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. <https://president.uz/uz> - Ўзбекистон Республикаси Президентининг расмий веб сайти.
2. Урунтаева Г.А. Детская психология. - М.: «Академия», 2010. -С. 36.
3. Поддъяков Н.Н. Мышление дошкольника. - М.: «Педагогика», 1977. -С. 222.
4. Ғозиев Э. Тафаккур психологияси. - Т.: «Укитувчи», 1990.
5. Каримова В.М., Суннатов Р. Мустакил фикрлаш. - Т.: «Шарк», 2000.
6. Нишонова З.Т. Мустакил ижодий фикрлаш. - Т.: «Фан», 2004.
7. Тихомиров О.К. Психология мышления. - М.: МГУ, 1984.
8. Венгер Л.А., Венгер А.Л. Домашняя школа мышления (для пятилетних детей). - М.: «Знание», 1984.
9. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте. - М.: «Просвещение», 1991.
10. Выготский Л.С. Мышление и речь. - М.: «Педагогика», 1982.